

Roskildes glorværdige kongemartyr?

Blodgildets eftertid og synet på kong Knud Magnussøn i 1100- og 1200-tallets Danmark

AF SVEND CLAUSEN

"Vi, Knud, Danernes konge". Sådan omtalte han sig selv i det eneste bevarede kongebrev fra hans hånd.¹ Erindringen om kong Knud Magnussøn (d. 1157) vil altid være uløseligt forbundet med de blodige og voldsomme borgerkrige, der hærgede Danmark over en næsten 30-årig periode ved midten af 1100-tallet. De fleste kender ham nok kun som "Knud" i Svend, Knud og Valdemar.

Typisk vil kun 2 personer dukke op, når man tænker på helgenbegrebet, navnet "Knud" og dansk middelalder: kong Knud den Hellige (d. 1086) og hertug Knud Lavard (d. 1131). Begge blev dræbt og siden helgenkåret (kanoniseret) af paven i Rom. Førstnævnte er den danske konge, der blev slået ihjel i Skt. Albani Kirke i Odense under et oprør. Sidstnævnte er den stormand og danske tronkandidat, der blev myrdet i Haraldsted Skov på Sjælland.

Helgenerne var de særlige afdøde, der af den katolske kirke var anerkendte således, at de kunne påkaldes som fortalere hos Gud, og typisk tillagde man dem derfor en mængde mirakuløse hændelser såsom f.eks. helbredelser af syge. Men også i middelalderen var religion og politik ofte så tæt sammenvævede, at det tit var vanskeligt at adskille de to ting meningsfuldt fra hinanden i praksis. Om en person kunne blive helgenkåret, var derfor ikke så meget et spørgsmål om, hvorvidt sagen angik religion eller politik; ofte drejede det sig snarere om begge dele på én gang. Dette var tilfældet med begge Knudshelgener, og det var det også med den sjællandske hellig Margrethe. For taler man om lokalhelgener i Roskilde, må man nævne, at også hendes kult voksede sig til en markant placering i staden under anden halvdel af 1100-tallet. Hendes kult drejede sig naturligvis om religion, men den handlede nok også om slægtspolitik samtidigt.

Allerede to gange "Helgenknud" kan imidlertid skabe forvirring, så skal vi nu også til at tale om en tredje? I moder-

Svend Clausen, f. 1979, mag.art. i historie, BA i litteraturvidenskab og middelalderkundskab. Forfatterskab centreret omkring forskning og formidling vedr. dansk og europæisk middelalder

ne tid har Knud Magnussøn stået i skyggen af sine berømte kongelige navnebrødre og forgængere, hvilket måske langt hen ad vejen var tilfældet allerede i middelalderen.

Hans fader var den prins Magnus (d. 1134), som utilsigtet udløste borgerkrigene. Som søn af den regerende kong Niels (d. 1134), var Magnus formentligt bekymret for, om hans potentielle konkurrent til tronen, Knud Lavard, skulle ende med at få magten i stedet for ham selv, når hans aldrende fader engang døde. I 1131 lod han derfor konkurrenten myrde ude i Haraldsted Skov. I stedet for at løse prinsens problem udløste mordet imidlertid et væbnet oprør mod Niels. Snart endte det hele i et morads af blodige tronkampe, hvor den ene borgerkrig tog den næste, det ene mord tog det næste, og den ene intrige tog den næste. Selv i genfortalt og stærkt forsimplet form, som her, er begivenhederne i Danmark over de næste 3 årtier komplicerede.

I virkeligheden kunne TV-serien "Game of Thrones" snildt have været inspireret af 1100-tallets danske borgerkrige i stedet for af senmiddelalderens England. Over de næste 26 år efter mordet på Knud Lavard i 1131 var Danmark nemlig plaget af tilbagevendende borgerkrige. At besidde et højere magtembede i Danmark var under borgerkrigstiden noget, som nærmest burde have haft tilknyttet risikotillæg, og selvom man var kirkens mand, beskyttede dette ikke imod den stærkt forhøjede risiko for at få sin embedsgerning afbrudt utidigt ved at blive dræbt eller myrdet. Biskopper og gejstlige såvel som konger og kongelige måtte lade livet.

I 1146 endte alt dette med, at Danmark for anden gang på kun få år blev splittet i 2 helt forskellige kongeriger. Nu kom Knud Magnussøn på banen. Hans fader Magnus var for længst blevet dræbt, men fordi sønnen havde kongeblood i årene, valgte jyderne i 1146 ham til deres konge. Skåne og Sjælland valgte imidlertid Svend (d. 1157), der siden blev kendt som Svend Grathe. Også Svends fader kong Erik Emune (d. 1137) var blevet myrdet nogle år tidligere. Men

Der eksisterer ingen billeder af Knud Magnussøn.

Illustrationerne til denne artikel er udvalgt ud fra to formål: dels at vise nogle eksempler på, hvordan man langt senere i en nationalromantisk tidsalder har videreformidlet begivenheder og personer; dels at illustrere middelalderens helgenopfattelse og helgendyrkelse. Billederne er udvalgt af redaktøren Gorm Bruun Hansen, som også har forfattet billedteksterne.

*Blodgildet i Roskilde.
Tegning af G. Hentze
(1875-1948). Illustration til
Saxo Grammaticus, fordan-
sket af N.F.S. Grundtvig, bd.
10, side 155, Forlaget
Danmark, 1924*

naturligvis gik det ikke anderledes end, at opsplittningen af riget meget snart endte i nye borgerkrige, og hermed begyndte det, vi kender i dag som Svend, Knud og Valdemartiden.

For nu kom også den myrdede Knus Lavards søn Valdemar på banen. I de første år efter 1146 var Valdemar allieret med sin fætter Svend Grathe, men det kom senere til et brud imellem dem, hvorefter Valdemar i stedet allierede sig med

Blodgildet i Roskilde. Anonym illustration i Niels Bache: Nordens Historie populært fortalt, bd. 2, side 236, 1885

Knud Magnussøn. Nu blev både Knud og Valdemar kongehyldet, og hermed gik landet fra 2 til hele 3 udnævnte konger.

I 1157 enedes de 3 konger om at dele Danmark i 3 adskilte kongeriger. Freden og forliget skulle derfor fejres. Hvilken anden markering af forliget kunne være mere passende end at afholde en stor fest i kongsgården i Roskilde, en af rigets vigtigste byer?

Denne begivenhed, som kostede Knud Magnussøn livet, blev hurtigt berygtet og kendes nu som blodgildet i Roskilde. Netop den hurtighed, hvormed begivenheden åbenbart vandt udbredt eftermæle, er sikkert en af forklaringerne bag, at der umiddelbart efter mordet opstod en begyndende lokal helgenkult omkring Knud Magnussøn. Det er denne ret ukendte historie, som skal udfoldes her. Artiklen vil vise, hvordan denne helgendyrkelse afspejler sig i middelalderligt kildemateriale, herunder i Svend Aggesøns krønike. Denne lokale helgenkult døde imidlertid ud efter blot få årtier, og artiklen vil diskutere årsagerne til dette. Endog selve mindet om helgenkulten forsvandt ud af det senere danske kildemateriale fra middelalderen. Alligevel levede spor af helgenkulten videre i skriftligt kildemateriale over

hele Norden længe efter, at helgenkulten ikke længere var levende i Danmark.

Drabet på Knud Magnussøn ifølge flertallet af danske og udenlandske kilder

Langt de fleste bevarede kilder fra 1100- og 1200-tallet har det fællestræk, at de hverken beskriver Knud Magnussøn som helgen eller martyr.

Necrologium Lundense, d.v.s. Dødebogen fra Lund Domkirke, der opregner mange afdøde personer, som man mindedes ved ærkebispestiftet, konstaterer blot, at han regerede, og han blev dræbt.² En anden kilde fra Lund Domkirke er så kortfattet og indforstået, at Knud Magnussøn ikke engang omtales som konge, og man nødes til at gætte på, at det er ham, som kilden omhandler.³ Der tegner sig heller ikke noget billede af kong Knud som en skikkelse med posthumt helgenry i f.eks. de danske årbøger eller de bevarede kongerækker.⁴ En anden hovedkilde til dansk historie i 1100-tallet, Saxo, som skrev i årtierne før og efter 1200, antyder heller ikke noget i den retning, selvom vi ved, at han bedrev arkivstudier.⁵ Billedet er helt det samme i andre hjemlige kilder såsom f.eks. den senere forlængelse af Roskildekrøniken.⁶

Dette billede ændrer sig ikke det mindste, hvis man ser på de danske helgentekster. Helgentekster, også kaldet hagiografi, er en samlebetegnelse for de typer af tekster, som omhandler en helgendyrket person, og centralt blandt disse tekster står gerne skildringer af personens levned og af de mirakuløse hændelser, der tillægges vedkommende. Var nogen form for helgenry over Knud Magnussøn aktuelt, ville man vente, at det netop i helgentekster nok kunne være af betydelig interesse at nævne dette, når han omtaltes. Imidlertid er noget sådant hverken omtalt i helgenliturgien over Skt. Knud Hertug (Knud Lavard) eller i Skt. Kjeld af Viborgs levnedsbetegnelse, selvom kong Knud indgår i begge tekster. I Skt. Kjelds levnedsbetegnelse nævner man end ikke Knud Magnussøns navn. Han omtales blot indirekte, når teksten nævner, at der var to konger, som på den tid stredes om riget.⁷

Mest påfaldende er det imidlertid, at intet helgenry for Knud Magnussøn omtales i de bevarede helgentekster om hellig Niels af Århus. Denne udeladelse er markant, fordi hellig Niels af Århus faktisk var søn af Knud Magnussøn. Et bevaret dokument bekræfter, at Niels døde før 1. april 1182, hvorfor de danske årbøgers datering af hans død til år 1180

meget vel kan være korrekt.⁸ Så kong Knuds søn vandt altså helgenry efter sin død. Havde også hellig Niels's egen fader haft helgenry, må man gå ud fra, at det ville være af ganske betydelig interesse at nævne dette i en tekst om hellig Niels. Man kan sammenligne med Galbert af Brügges helgenlevned over Knud den Helliges søn Karl den Gode. Karl vandt titel og position i Flandern, men endte med at blive myrdet i en kirke ligesom sin fader, hvorefter han tillige vandt ry som martyrhelgen nøjagtigt som sit fædrene ophav. I helgenlevnedet over sønnen er det naturligvis nævnt, at faderen blev myrdet i en kirke og nu nyder martyrdom med helgenerne.⁹ Tilsvarende ville man forvente, at et eventuelt helgenry over Knud Magnussøn ville have været nævnt i helgenteksterne over sønnen. Men Knud omtales blot som den berømmelige danske konge, der var fader til Niels, hvilket sådan set gælder både i helgenteksterne og også i de to bevarede pavebreve, der i 1250'erne tillader at anstille en undersøgelse af de indberettede mirakler fra dyrkelsen af hellig Niels med henblik på en eventuel helgenkåring.¹⁰ Især i helgenteksterne kan tavsheden om et sådant helgenry næppe være et tilfælde.

Vender man sig til de udenlandske kilder, har Helmold en indgående beskrivelse af begivenheden, der dog er blottet for helgenbeskrivelser ligesom de danske kilder.¹¹ Men ellers er det især Ralph Niger, der er relevant at inddrage. Han var en engelsk gejstlig, som udarbejdede sine historiske krøniker omtrent samtidigt med Saxo. Ralph Niger har en påfaldende positivt farvet beskrivelse af Knud Magnussøn, men selv her bliver ikke noget decideret helgenry omtalt.¹²

Med denne kildesituation, hvor der er fuldkommen tavshed om emnet i flertallet af middelalderens overleverede traditioner, bliver det særdeles fristende at lægge enhver tanke om noget helgenry helt død. Inden man drager en sådan konklusion om kong Knud Magnussøn, er der imidlertid andre kilder, som man bør overveje meget grundigt.

Svend Aggesøns beskrivelse af mordet på Knud Magnussøn

Ihukommende denne generelle kildesituation bliver det bemærkelsesværdigt, hvorledes 1100-tallets anden store danske historiker, Svend Aggesøn, omtaler forløbet af forsoningsfesten i Roskilde i 1157:

"Thi da der i Efteraarets Tid blev afholdt et Fællesmøde i Byen Roskilde, kom de tre ovennævnte Konger dér sammen til et festligt Lag, og de skulde først holde Gilde hos Kong Svend. Denne havde

imidlertid pønset paa Svig, og skønt han derved brød Fredspagtens og Troskabsløftets Ukrænkelighed, søgte han ved Aftentide, efter at Aftengudstjenesten var fejret, at lade sine dertil beordrede Livdrabanter myrde Knud og Valdemar. Efter at Lysene vare blevne slukkede, dræbte de virkelig ogsaa Knud og kronede ham saaledes med Martyrdom.”¹³

Det lykkedes Valdemar at undkomme blodgildet hårdt såret, hvorefter borgerkrigen mellem ham og Svend brød ud endnu engang. Valdemar sejrede i det berømte slag på Grathe Hede, og Svend blev dræbt i kølvandet på slaget. Derefter stod Valdemar tilbage som overlever med magten som enekonge, og det lykkedes ham at beholde tronen de næste 25 år, så han nu kendes med tilnavnet Valdemar den Store. Svend Aggesøns krønike synes at være forfattet, mens Valdemars søn, dvs. kong Knud den Fromme (d. 1202), regerede efter Valdemars egen død i 1182.¹⁴ Hvornår krøniken er påbegyndt, ved vi ikke, men affattelsen må i hvert fald have været i gang under de sidste årtier af 1100-tallet, og den kan tidligst være afsluttet kort efter ca. 1185.¹⁵

Selv synes Svend Aggesøn at tage martyrudsagnet ret alvorligt. Han betegner ligefrem Knud Magnussøn som ”Kong Knud af Roskilde”, hvorved han utvivlsomt bevidst løfter kong Knud op i den tungeste kategori af danske kongelige

Blodgildet skete i kongsgården i Roskilde, som efter al sandsynlighed lå ved hjørnet af Bondetinget og Skolegade, idet såvel skriftlige kilder som arkæologiske spor peger herpå. Der er fundet nogle spor her i Rektorhaven. Foto: Gorm Bruun Hansen

martyrhelgener som en parallel til Knud den Hellige af Odense og Knud Lavard af Ringsted, hvoraf den sidstnævnte ganske vist kun var hertug, men var af kongeligt blod.¹⁶ Imidlertid står Svend Aggesøn alene blandt de bevarede danske middelalderkilder i sin helgenbeskrivelse af Knud Magnussøn, og derfor bliver spørgsmålet, om dette blot udgør et personligt synspunkt hos Svend Aggesøn selv, f.eks. med baggrund i hans politiske stilling, eller om det afspejler et bredere synspunkt, som har ligget i tiden.

Svend Aggesøns farfar var aktiv på oprørernes side under borgerkrigsårene i kong Niels' sene regeringstid, efter hvad han selv fortæller.¹⁷ Netop i kombinationen af hans slægtsbaggrund og værkets ret tidlige affattelsestidspunkt finder man måske en del af forklaringen på udsagnet: Svend Aggesøn var en mand, hvis nære familiehistorik viser, at han var ud af en stormandsslægt, som var dybt involveret i tidens politiske begivenheder. Hans slægtshistorik kan derfor godt antyde, at også Svend Aggesøn måske var en mand med et politisk ståsted, som var involveret i sin samtids begivenheder. Således kan han sagtens have haft en personlig holdning til spørgsmålet om Knud Magnussøns helgenværdighed, som han derfor ikke nødvendigvis var en neutral iagttager af. Alligevel virker det for letkøbt at affærdige spørgsmålet om Knud Magnussøns mulige helgenry blot som Svend Aggesøns personlige holdning.

For det første må man huske, at hans værk er udarbejdet mindre end 30 år efter drabet på Knud Magnussøn. Værkets tidlige datering og Svend Aggesøns slægtsposition i samfundet gør, at det må forventes, at Svend Aggesøn havde adgang til de synspunkter og traditioner, som cirkulerede i de første årtier umiddelbart efter Knud Magnussøns hedengang.

For det andet er Svend Aggesøns krønike ikke den eneste kilde, der taler om et sådant helgenry og knytter det til Knud Magnussøn. Ganske vist står krøniken alene med synspunktet blandt det bevarede danske kildemateriale, men dette er måske mindre påfaldende, end det umiddelbart lyder. For spørgsmålet er, hvor meget andet danskforfattet kildemateriale, der egentlig findes fra ca. anden halvdel af 1100-tallet, hvor man reelt ville have forventet, at det var nævnt: f.eks. Saxo interesserer sig generelt ikke meget for helgenomtaler i sin krønike, så egentlig ville man heller ikke have forventet, at noget sådant nødvendigvis var nævnt her. Faktisk finder Svend Aggesøns helgensynspunkt støtte andetsteds, men det er pudsigt nok kun i udenlandsk affattede kilder, hvis

udsagn dermed også maner til eftertanke omkring Ralph Nigers ovennævnte og stærkt positivt ladede beskrivelse af Knud Magnussøn.

Synet på Knud Magnussøn ifølge islandske og norske kilder

Knytlingesagaen er den islandske sagalitteraturs storværk om danernes konger i perioden fra Harald Blåtands regeringstid og op igennem den tidlige middelalder helt frem til det sene 1100-tal. Sagaen selv stammer fra 1200-tallet, og den beskriver drabet på Knud Magnussøn i indgående makabre detaljer, hvorefter den konstaterer, at danerne betragter ham som en helgen.¹⁸

Stod Knytlingesagaen alene med denne opfattelse, kunne man måske undlade at tage den ret alvorligt. Knytlingesagaen er en yderst kompliceret kilde, hvis kildeværdi og brug af kildemateriale har været temmelig omdiskuteret, og forskningen er endnu langt fra nået til bunds i den.¹⁹ Man har længe formodet, at Saxos velkendte krønike må være en af sagaens hovedkilder til mange ting, men det er indlysende umuligt, at sagaforfatteren kan have hentet sin omtale af Knud Magnussøns helgenry blandt danskerne fra Saxo, der ganske enkelt ikke omtaler noget sådant.²⁰

Derfor kunne man måske mistænke, at bemærkningen måtte stå for sagaforfatterens egen regning, men dette er af 3 årsager næppe sandsynligt. For det første optræder den samme synsvinkel allerede hos Svend Aggesøn langt tidligere. For det andet tolker sagaforfatteren selvfølgelig ikke automatisk ethvert mordoffer som en martyr. Endeligt er sagaens grundpåstand netop, at det skulle være en udbredt holdning blandt danskerne, hvorfor man må tro, at Knytlingesagaens forfatter baserer denne tilgang til Knud Magnussøn på en eller anden form for forlæg i form af en kilde af enten skriftlig eller mundtlig karakter.

Imidlertid er Knytlingesagaen forfattet omkring midten af 1200-tallet.²¹ Kildetavsheden betyder, at Knud Magnussøn næppe havde helgenry i Danmark ved denne tid. Derfor kan der ikke være om tale om nogen mundtlig kilde, fordi en mundtlig kilde i sagens natur måtte være en person fra samtiden.

Således må Knytlingesagaens ukendte kilde til helgenbetragtningen nødvendigvis være en ældre skriftlig kilde, men Saxos krønike er udelukket som muligt forlæg. Vi ved, at Knytlingesagaens forfatter i væsentlig grad må have base-

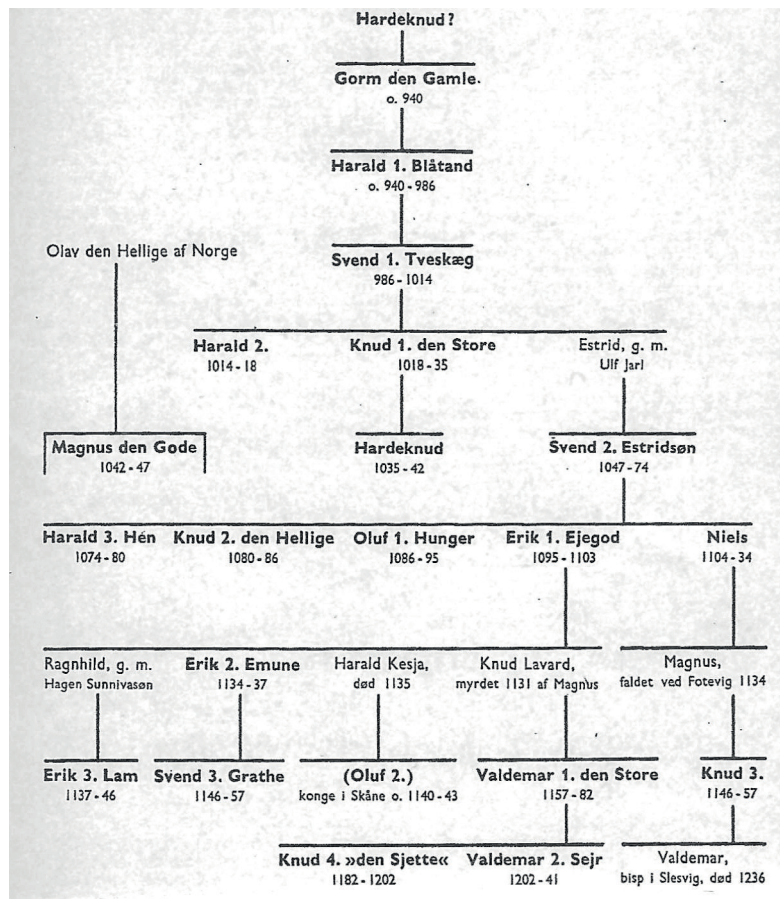

De 3 kongerivaler som turistsouvenir. Valdemar til venstre i dannebrogdragt, Svend i midten med økse, Knud til højre. Set i Museet Ribes Vikinger forår 2008. Ukendt tekstilkunstner. Foto: Bo Clausen

Knud Magnussøn ikke som helgen, men som turistsouvenir. Set i Museet Ribes Vikinger forår 2008. Ukendt tekstilkunstner Foto: Bo Clausen

Denne stamtavle over de centrale personer i kongeslægten viser bl.a. slægtskabsbåndene mellem Svend, Knud og Valdemar (fætre og halfætre) og forbindelserne til de 2 helgenkårede Knud den Hellige og Knud Lavard. Hvornår skete det? Politikens Danmarkshistorie 1955, s. 336

ret sin skildring på materiale, der blev indsamlet under en nær slægtnings ophold ved Valdemar Sejrs hof i 1200-tallet.²² Som søn af Valdemar den Store nedstammede Valdemar Sejr jo fra Knud Magnussøns gamle allierede, og rimeligvis kan der ved det danske hof i første halvdel af 1200-tallet meget vel have været adgang til tekster, hvis indhold var af relevans for Knytlingesagaens syn på Knud Magnussøn.

Når helgenryet både optræder hos Svend Aggesøn og kan påvises i en nu tabt, dansk årbog, vil det ene af disse to spor sikkert føre til den kilde, hvori Knyttingsesagaens indsamler mest nærliggende må have hentet sine oplysninger. Knyttingsesagaens forhold til Svend Aggesøn har tidligere været drøftet, ligesom også tanken om, at sagaen måske kan have benyttet noget nu tabt dansk årbogsstof.²³ Fra Kong Valdemars Jordebog ved vi med sikkerhed, at årbogsstof var tilgængeligt ved kong Valdemars hof,²⁴ så måske ligger denne mulighed mest lige for. Indholdsmæssigt kunne Knyttingsesagaens omtale af Knud Magnussøns helgenry sagtens være

en mere litterær gengivelse af en tabt dansk årbogsnotits, som var i meget nær slægt med de endnu bevarede svenske. Tabt dansk årbogsstof er således nok det sandsynligste forlæg for Knytlingesagaens oplysning om helgenryet.²⁵

Men Knud Magnussøns helgenry optræder også i en kun lidet benyttet norsk kongeoversigt eller kortfattet kongekrønike fra 1200-tallet.²⁶ Forskningen har argumenteret for, at indholdet i Knytlingesagaen og i denne norske kilde er indbyrdes forbundet, og man synes efterhånden at være landet på, at det snarest er kongeoversigten, der har benyttet Knytlingesagaen som kilde.²⁷ Denne formodning må man tiltræde, eftersom kongeoversigtens formulering har væsentligt større lighed med Knytlingesagaen end med årbogsstoffet.²⁸

Kongeoversigten er dog stadig interessant for Knud Magnussøns helgenkult, ikke mindst fordi den påviser, at viden om Knud Magnussøns helgenry også bredte sig til Norge. Når vi allerede ved, at det tillige bredte sig til Sverige og Island, tegner der sig et billede af, at helgenryet åbenbart må være nået ud over det meste af Norden generelt. Det er nok mere end tvivlsomt, om hans helgenkult nogensinde nåede at blive stærkt folkeligt forankret i de øvrige nordiske lande, men i hvert fald på et skriftligt niveau må helgenryet i nogen grad være blevet tilgængelig viden for den intellektuelle elite også i de øvrige nordiske lande.

Men uanset hvordan kildesammenhængene har været indbyrdes, finder både den islandske og norske tradition om helgenryet efter al sandsynlighed sin rod i noget danskforfattet kildemateriale fra omtrent 1100-tallets 2. halvdel. Danmark er nemlig det eneste sted overhovedet, hvor denne synsvinkel er bevaret i ældre kildemateriale, der er forfattet tidligt nok til, at det når ned i berøring med Knud Magnussøns umiddelbare eftertid. Svend Aggesøns krønike viser, at det var under denne tid, at et helgenry omkring Knud Magnussøn var aktuelt og blev promoveret på skrift. Derfor er det netop i Danmark i årtierne omkring Svend Aggesøns krønike, at vi højst sandsynligt skal finde både oprindelsen til helgenryet og derfor også de skriftlige rødder, som de udenlandske omtaler af helgenryet går tilbage til. Gengivelserne af helgenryet i Norge og på Island må have deres oprindelse i en eller flere danskforfattede tekster, der nok var omtrent samtidige med Svend Aggesøns værk i 1180'erne eller alternativt lidt ældre snarere end yngre. For sådanne tekster må være skrevet, førend helgenryet klingede af.

Svenske årbogsnotitser om kong Knud Magnussøn I Sverige finder man hele 2 kilder, der omtaler Knud Magnussøn som martyrhelgen. Begge er svenske middelalderårbøger, der beskriver ham som en kongemartyr af Roskilde, og de omtaler ham decideret som værende hellig ("beatus").

Det er præcis dette ord, "beatus", som en bevaret dansk middelalderårbog også bruger ved omtalen af den sjællandske helgeninde hellig Magrethe.²⁹ Det selvsamme ord benytter også den middelalderlige gavebog fra Roskilde domkirke ved omtalen af domkirkens egen indvielseshelgen St. Lucius.³⁰ En systematisk eftersøgning ville afsløre flere tilsvarende eksempler. Meget ofte brugte man naturligvis ordet "sanctus", altså "helgen", ved erindringsomtale af helgenskikkelser, men de ovennævnte omtaler afspejler, at ordet "beatus" blev anset for et udmærket alternativ, som derfor også blev benyttet ind imellem.

Ordet "beatus" var bestemt ikke nogen almindelig frase, som man i middelalderen benyttede i flæng ved alle mulige omtaler af tilfældige, afdøde personer. Derfor er det ikke noget tilfælde, at dette ord normalt aldrig optræder i f.eks. danske middelalderårbøger ved deres utallige omtaler af forskellige afdøde. Man benyttede normalt kun dette ord om afdøde personer, når man virkeligt tillagde dem en status som værende hellige. Den årbog, der bruger dette ord om hellig Margrethe, bruger det selvsamme ord tillige om Skt. Dominicus, den helgenkårede indstifter af Dominikanerordenen.³¹

I middelalderen blev betydningen "hellig" altså taget alvorligt i sin egentlige mening. Brugen af dette ord er derfor i sig selv et fingerpeg om, at den afdøde person tilsyneladende blev betragtet som helgenskikkelse i hvert fald af forfatteren og hans kreds. I senere tid begyndte man i den katolske kirke at skelne imellem en egentlig helgenkåring og undertrinnet, en beatificering, der udgør processens første trin, og vel nærmest kan beskrives som en slags paveligt sanktioneret lokalhelgen: denne skelnen fandtes imidlertid ikke i middelalderen, hvor undertrinnet endnu ikke var opfundet i sin nutidige, formaliserede form, og man derfor benyttede de 2 udtryk i flæng, når man refererede til en person, der blev betragtet som en helgenskikkelse.³²

De 2 svenske årbøger har meget sammenfaldende formuleringer, hvor de kalder Knud Magnussøn hellig samt mindes, at han døde år 1156, ligesom de begge betegner ham som konge og martyr af Roskilde.³³ I realiteten ligger formuleringerne i de to årbøger så tæt op ad hinanden, at det er

den samme notits. Derfor er omtalerne i disse 2 årbøger sandsynligvis et spørgsmål om tekstoverlevering og tekstafhængighed, og detaljerne i dette vil blive uddybet i appendikset nedenfor. Den overordnede konklusion på denne analyse er, at den fælles fejldatering til år 1156 afslører, at de svenske årbøgers notits om Knud Magnussøn efter al sandsynlighed går tilbage til noget ældre dansk årbogsstof. Efter som ingen decideret helgennotits om Knud Magnussøn findes i nogen bevaret dansk middelalderårbog, må der være tale om en nu tabt årbog, som efter al sandsynlighed må være affattet mellem 1157 og ca. 1200.

Under året 1156 må denne tabte årbog have rummet en fejldateret dødsnotits over Knud Magnussøn, hvor man ikke alene nævnte hans død, som de bevarede årbøger stadigvæk gør, men også omtalte ham som en hellig martyrkonge i Roskilde. At tabt dansk årbogsstof fra 1100-/1200-tallet må have eksisteret, ved vi allerede.³⁴ Dette betyder samlet set, at der næppe er tale om nogen selvstændigt svensk helgentradition over Knud Magnussøn, men snarere om en tidlig dansk helgentradition, der blot har aflejret sig som viderekopierede notitser i endnu eksisterende svenske årbøger, medens deres ældre danske årbogsforlæg for længst er forsvundet.

Samlet set bliver helgentraditionen om Knud Magnussøn altså ikke blot omtalt af Svend Aggesøn, men også af hele 4 udenlandske kilder, som alle synes at gå tilbage til ældre dansk kildemateriale. Vigtigt er det ikke mindst, at de 2 svenske årbøger snarere synes at have rod i dansk årbogsstof end i Svend Aggesøns værk, for dermed kan udbredelsen af dette syn på Knud Magnussøn i dansk 1100-tal ikke længere blot

Sankt Bents kirke i Ringsted er gravkirken for Valdemar den Store og hans efterkommere. Den var opført til Knud Lavards ære og helgenkåring. I hvælvingerne over korsskæringen er malet fire meget fornemme kalkmalerier. Et af malerierne viser mordet i 1250 på Erik Plovpenning, som hans familie også gerne ville have helgenkronet. Ved siden af er afbilledet Knud Lavard, Valdemars far. Her kunne han bruges igen til forherligelse af kongefamilien. Foto: Nationalmuseet

afgrænses til Svend Aggesøn alene. Hermed begynder der simpelthen at blive alt for meget at skulle bortforklare, hvis man undlod at tage traditionen om Knud Magnussøns helgenry alvorligt.

Derfor har omtalerne af Knud Magnussøns helgenry snarest rod i faktiske forhold i form af en opfattelse, der virkeligt var aktuel i dansk 1100-tal for en tid. I hvert fald nogen må i perioden efter 1157 have set ham som en lokal martyrfigur og kongehelgen af Roskilde. Det er nærliggende, at denne betragtningsmåde har centreret sig på Roskildeegnen, hvorimod det er tvivlsomt, om den har nået at sprede sig meget ud i resten af Danmark. Siden traditionen er overleveret i svenske årbøger, må man naturligvis holde sig den mulighed for øje, at den kan have spredt sig til dele af Sverige også, men ellers er det primært kombinationen af et relativt lille antal tidligt baserede kilder og den senere tavshed, som er det påfaldende ved sagen.

En gryende helgenkult – samt dens forsvinden

Da Knud Magnussøns helgenry har været omtalt i tabt dansk årbogsmateriale, ændrer dette derfor den måde, hvorpå vi må betragte Svend Aggesøns udsagn. Det øger desuden vor viden både om den umiddelbare eftertids syn på kong Knud og om middelalderens danske årbogsskrivning. Helgenerindringerne om Knud Magnussøn i de gennemgåede kilder rummer således adskillige interessante perspektiver.

Meget tyder på, at der virkelig må være tale om en allerede tidligt spirende martyrhelgenkult over Knud Magnussøn, som imidlertid kun har fået en kortvarig levetid. Det forklarer, hvorfor nogle kilder omtaler ham som en helgenskikkelse, og det forklarer også, hvorfor der kun er tale om et mindre antal kilder. Når man må tage kulten alvorligt på trods af de relativt få kilder, skyldes det altså, at kildefraværet er logisk forklaret: dels døde kulten ud, før man havde nået at affatte en officiel hagiografi, og dels ville helgenomtaler kun kunne optræde enten i kilder fra 2.halvdel af 1100-tallet eller i senere kilder, som havde rod i sådanne 1100-tals kilder.

Det kunne muligvis også forklare den pudsige situation, at kun udenlandsk forfattede kilder omtaler hans helgenry efter 1100-tallet, hvorimod det allerede tidligt er døet ud i de danske kilders bevidsthed. Man kan godt forestille sig, at en senere dansk årbogsredaktør måske ville udelade en sådan ældre notits af sin årbog, hvis han fandt den uaktuel. Var der tale om en gejstlig årbogsredaktør, hvilket er overvejende

På stedet for Magnus' skændige drab 1131 på hertug Knud Lavard ved Haraldsted sø lidt nord for Ringsted opstod hurtigt en helgendyrkelse, og et lille kapel blev selvfølgelig bygget. Det ligger nu som ruin. Foto: Gorm Bruun Hansen

sandsynligt, ville han måske endda finde det kontroversielt at omtale en person som helgen, når denne person næppe blev betragtet som en helgen i årbogsredaktørens egen samtid, fordi Knud Magnussøns gamle helgenry internt i Danmark var blevet glemt. I udenlandske kilder kan en sådan notits derimod have overlevet, netop fordi en udenlandsk kilderedaktør vel har haft en ringere personlig viden om samtidshistorie i Danmark end om sit eget lands. Derfor kan det for en udenlandsk forfatter sagtens have virket særdeles relevant at kopiere en omtale af en dansk kongehelgen over i sit eget skriftlige arbejde, hvis han så Knud Magnussøns helgenry omtalt, og han ikke var bekendt med notitsens manglende aktualitet.

Endeligt kan det forklare, hvorfor alle danske kilder bliver tavse om Knud Magnussøns helgenry efter ca. 1200. I betragtning af, hvor stærkt Svend Aggesøn betoner det, bliver tavsheden nemlig påfaldende, netop fordi helgenryet optræder i flere senere udenlandske kilder. Man har ment, at Knyt-

Denne dramatiske, teatraliske og farverige skildring af mordet 10/4 1085 på Knud den Hellige foran altret er malet af Christian Albrecht von Benzon i 1843 i en højstemt nationalromantisk stil. C. A. von Benzon (1816-1849) er ikke særlig kendt, han blev i samtiden anset for at være for tysk orienteret – "düsseldorfskolen", og han døde ung. Knud den Hellige blev ikke den store nationale helgen som f.eks. Olav den Hellige i Norge. Foto: Museum Odense

lingesagaens nedskrivningstidspunkt må afspejle, at helgendyrkelsen af Knud Magnussøn holdt sig 1200-tallet ud.³⁵ Udeladelsen i hellig Niels-teksterne er imidlertid særligt påfaldende, og denne udeladelse viser derfor det modsatte for Danmarks vedkommende. Af samme årsag gør den det nok også tvivlsomt, hvorvidt helgenkulten kan have levet videre i længere tid nogen andre steder, hvis han altså blev helgendyrket udenfor Danmarks grænser.³⁶

I hellig Niels-teksterne kan udeladelsen nemlig kun forklares ved, at de gejstlige, der forfattede hellig Niels-teksterne ikke kendte til noget sådant helgenry over Knud Magnussøn. Derfor må teksterne være skrevet på et tidspunkt, hvor kong Knud ikke længere blev hverken dyrket eller erindret som helgenmartyr i Danmark. Dette skyldes sandsynligvis hellig Niels-teksternes sene kompositionstidspunkt. Pavebrevene om sagen er skrevet i 1254-1255 mere end 70 år efter hellig Niels's død i 1180. Den ældre helgentekst og de dertil knyttede mirakelberetninger synes at stamme fra omtrent

det samme tidspunkt i 1250'erne.³⁷ Den yngre helgentekst om hellig Niels er endnu senere og kan først være skrevet mellem 1325 og 1345.³⁸

Samlet set taler dette stærkt i retning af, at vi har at gøre med en tidligt spirende martyrhelgenkult, der imidlertid løb ud i sandet, og som gik så meget i glemmebogen, at hans gamle helgenry i Danmark efterhånden forsvandt og ikke blev erindret nogen generationer senere.³⁹ Knud Magnussøns helgenry var simpelthen kun aktuelt i den tidlige periode under 2. halvdel af 1100-tallet, og netop derfor må alle 4 udenlandske kilder have rod i skriftligt kildemateriale, der var affattet i Danmark mellem 1157 og ca. 1200. I årbøgernes tilfælde kan dette endda påvises ret konkret på grund af fejldateringen til 1156. Selvom helgendyrkelsen af Knud Magnussøn døde ud som aktiv kult, kan visse spor af den dog måske godt have holdt sig ganske længe også blandt folkeminderne, sådan som de bevarede kilder viser blev tilfældet blandt teksterne.⁴⁰

Årsager til helgenkultens forsvinden

Derfor bliver spørgsmålet, hvorfor helgenryet forsvandt. En forklaring kan ligge i middelalderens helgendyrkelse. Det virker måske underligt, at noget sådant kan ske for en gryende helgenkult, men man må forstå helgendyrkelsens strukturer og mekanismer.⁴¹ De fleste tænker vel normalt helgenbegrebet ud fra de mere velkendte helgener, og dyrkelsen af disse vandt naturligvis ofte en mere stedsegrøn karakter på det universelle plan indenfor kristenheden. Reelt var det imidlertid de færreste helgenskikkelser, der blev store og ikoniske figurer. På lokalplanet finder man under disse en tæt underskov med et kaotisk mylder af skikkelser, hvis helgendyrkelse aldrig nåede videre ud til resten af den kristne verden. Disse udgjorde faktisk flertallet af helgener. Typisk vandt de kun deres ry i afgrænset omfang indenfor bestemte grupper af mennesker eller i særskilte geografiske områder. På lokalplanet var helgendyrkelsen ikke nødvendigvis evig, men et dynamisk fænomen, hvor nogle helgenkulte levede videre meget længe, andre svandt hen efterhånden, mens nye samtidigt også opstod.

En detalje, der på langt sigt kan være kommet Knud Magnussøns kult til skade, er, at han bar det samme fornavn som sine to mere berømte danske helgenbrødre, Knud den Hellige og Knud Lavard. I de første år efter blodgildet i 1157 var dette næppe et problem, fordi det svingefulde mord endnu må have stået friskt i erindringen hos de fleste. Men efter-

hånden som den levende erindring om begivenheden fortonede sig, kan det i stigende grad være blevet et problem, fordi de tre gange helgenknuds individuelle navne og identiteter nemt er blevet rodet sammen i manges bevidsthed, og som helgenfigur kom Knud Magnussøn derfor let til at stå mere og mere i de 2 andres tyngende slagskygger.

En anden forklaring kan sandsynligt føres tilbage til den pavelige kanonisering af Knud Lavard, som fandt sted i 1169/1170. Knud Lavard var Valdemar den Stores fader, og centrum for hans kult, Ringsted, lå i Roskilde stift nogenlunde tæt på selve Roskilde, hvor Knud Magnussøns helgenry må have fundet sin rod, og hvor hans kult har haft sit epicenter. De første par årtier efter 1157 må betegnes som Knud Magnussøn-kultens vækstfase, hvilket naturligvis er en kritisk periode i en helgenkults udvikling. Har den kongelige opbakning til Knud Magnussøn-kulten været vigende efter Knud Lavards kanonisering, har dette næppe været sundt for kultens langsigtede levedygtighed, netop fordi denne udvikling fandt sted under vækstfasen. Samtidigt har den spirende hellig Margrethe-kult i årtierne efter kanoniseringen måske i stigende grad overtaget meget af den plads lokalt, som Knud Magnussøn-kulten tidligere havde udfyldt under de forudgående år før kanoniseringen.⁴² Når mordet i 1157 påbegyndte helgenkulten, skyldtes det ikke mindst, at der nok fandtes både kongelig og lokalkirkelig interesse for det. Det krævede imidlertid noget varigt stærkt at drive kulten aktivt videre i længden, og en vigende interesse fra myndighedernes side kan på længere sigt have medført, at den lokale interesse for kulten blegnede, og øjensynligt forblev interessen ikke stærk nok til, at den kunne holde kulten i live. Fra mordet på hellig Margrethe i 1176 og fremefter har den lokale folkelige og kirkelige opbakning i Roskilde nok mere og mere samlet sig om hendes kult i stedet.

Men den store overvejelse må være, hvorvidt Knud Magnussøn-kulten også blev aktivt undertrykt af kongemagten eller andre magthavere. Imidlertid må kilderne afspejle, at Knud Magnussøn-kulten har haft en vis grad af klangbund lokalt i omtrent det første årti efter blodgildet.⁴³ Endvidere kan det i tiden efter borgerkrigene have været vigtigt for kong Valdemar at udvise solid opbakning til en gryende helgenforståelse af sin gamle allierede. For selvom samtidens danske kilder tydeligt ønsker at underbetone dette, så kan bl.a. Saxos krønike ikke helt skjule, at Valdemar den Stores lange regeringstid ikke var helt så harmonisk og fredfyldt,

I krypten under Sankt Knuds kirken i Odense (Domkirken) står dette helgenskrin for Knud den hellige. Skrinet er fra tiden omkring Knuds død, men er blevet ændret og noget ødelagt i tidens løb. Foto: Museum Odense

som den gerne skulle give udtryk for at være. Borgerkrigstiden trak stadig dybe spor efter sig, og han sad mindre sikkert i sadlen, end kilderne ofte giver indtryk af. Hans regeringstid var præget af ikke mindst borgerkrigsoprør og opgør med medlemmer af kongeslægten andre blodslinjer, hvis kongelige herkomst udgjorde en risiko for, at de kunne blive til en trussel som potentielle modstandere og tronprætendanter.⁴⁴ Ved at bakke op om en helgenkult over Knud Magnussøn ville Valdemar både udvise politisk opbakning til sine allierede og stemple sine gamle modstandere som helgenmordere. Begge dele kan meget vel have været vigtigt for ham i de første år efter borgerkrigene. Helgengørelse af nære slægtninge var under denne del af middelalderen et vigtigt redskab i de danske kongers magtlegitimering, og dette redskab kan Valdemar have fundet belejligt også i en allieret som Knud Magnussøn.⁴⁵

Det virker til at være en udbredt tendens i middelalderens kristne Europa, at de tidligste indfødte helgener i nyomvendte regioner ofte var herskere, som fik en voldelig død og blev martyrskikkelser, og denne type af helgenkulter blev normalt opdyrket og understøttet gennem et samarbejde mellem de verdslige herskere og vigtige klosterinstitutioner og/eller bispelige myndigheder i området.⁴⁶ I Danmark er Knud den Helliges kult i Odense et eksempel på fænomenet. Så man må nok indlæse en opbakning både fra kong Valdemar og Roskildebispen også i Knud Magnussøn-kultens tidligste år. Knud Magnussøn var formentligt begravet inde i en af byens kirker.⁴⁷ Til trods for dens korte levetid blev kulten markant nok til, at den satte sig varige spor i skriftligt kildemateriale fra 4 forskellige lande. Samlet set kan man vanskeligt forestille sig, at det ville være muligt at drive en Knud Magnussøn-kult frem til dette niveau, hvis ikke den lokale Roskildekirke fra begyndelsen havde udvist en eller anden grad af opbakning til kulten.⁴⁸ Det er indlysende, at den lokale Roskildekirke ville være interesseret i at få sin egen lokale kongehelgen.

Men under samtidens slægtspolitiske kontroverser var Knud Lavard, som Valdemars fader, en politisk entydig figur på en helt anden måde end Knud Magnussøn. Der ligger trods alt nogle væsentlige nuanceforskelle i, at Knud var søn af den prins Magnus, der myrdede Valdemars fader, og han reelt var Valdemars fjende, indtil allianceforholdet skiftede. Formentlig var freden endnu under Valdemars regeringstid for skrøbelig til, at det var dynastisk ufarligt for kredsen om-

Det bevarede skelet af Knud den Hellige er kun delvist bevaret og er ikke lagt anatomisk korrekt, da skrinet er for lille. Såvel liget som kisten er flyttet flere gange blandt andet i 1095 ved overflytning fra nedrevne Sankt Albans kirke til domkirken, som derpå fik navnet Sankt Knud. Foto: Museum Odense

kring kongen at yde støtte til legitimeringen af den danske kongeslægts potentielt konkurrerende blodslinjer via en gryende helgenkult over et af deres centrale medlemmer. Grundet dens potentialer for noget dynastipolitisk truende kan en Knud Magnussøn-kult nemt have mistet brodden af sin kongelige opbakning i årene efter kanoniseringen af Valdemars fader, og den kan derved have tabt terræn til Knud Lavard i konkurrencen om samtidens kongelige opbakning. Dermed ikke sagt, at den kongelige opbakning nødvendigvis forsvandt, men Knud Magnussøn-kulten kan være dalet så langt ned i kongens prioriteringer, at man nu manglede den særlige og intense opbakning, som tidligere hen gjorde forskellen. Måske kan kulten efterhånden også i stigende grad være blevet politisk ubejlelig for kongemagten, hvilket i så fald må have kølnet Valdemars interesse for den, så hans opbakning mere har samlet sig om faderens kult. Aktivt undertrykt kult af politiske årsager, fordi han blev direkte modstander af den, har kong Valdemar derimod næppe gjort: han har sandsynligvis skullet opretholde en vis balancegang

i denne sag, for han var gift med Knud Magnussøns halvsøster Sophie, som langt fra synes at have været nogen politisk ubetydelig person.⁴⁹ Valdemar havde ikke kun landefreden at tænke på, men også husfreden. Situationen kan måske sammenlignes med, at den politiske historik i fortid og samtid også tvang Saxo til at opretholde en vis balancegang i sin skildring af Knud Magnussøn.⁵⁰

Er kongemagten ligefrem blevet direkte modstandere af Knud Magnussøns helgenkult, skete det snarere i de tidlige 1190'ere under Valdemars søn, kong Knud den Fromme, da Knud Magnussøns anden søn, bisp Valdemar af Slesvig blev kronens fjende. Men selv da er der grunde til at nedtone mistanker om, at Knud Magnussøn-kulten kan være blevet aktivt undertrykt af kongemagten af politiske årsager. For helgenkulten over bisp Valdemars halvbroder, hellig Niels, har formentlig været under stærk fremvækst i Århusområdet samtidigt med striden med bisp Valdemar. Hellig Niels-kulten har kongemagten næppe forsøgt at undertrykke, for skulle de have prøvet, er det tydeligvis ikke lykkedes.

Af disse årsager er det tvivlsomt, om nogen aktiv politisk undertrykkelse af kulten har fundet sted. Snarere var det måske geografien, der blev Knud Magnussøn-kultens største fjende. Kulten blev knyttet til netop Roskilde, fordi stedet for mordet var et centralt element ved denne type af nye martyrhelgener under 1100-/1200-tallet.⁵¹ For Knud Magnussøn lå Roskilde imidlertid placeret i gammelt fjendeland, da det faktisk var mordets bagmand, Svend Grathe, som under borgerkrigene havde kongemagten på Sjælland gennem adskillige år. Knud Magnussøn fandt vist derimod i højere grad sine støtter i Jylland, hvor han selv havde været konge.⁵² Således var det snarere i Jylland, at samtidens folkelige kernepublikum for helgenkulten var udbredt tilstede. I sidste ende kan dette være nøglen til at forstå, hvorfor helgenkulten over sønnen, hellig Niels, fik succes for alvor, men helgenkulten over faderen, Knud Magnussøn, ikke gjorde det. Kulten over hellig Niels voksede jo frem i Århus, Knud Magnussøns gamle jyske hjerteland, og noget af den velvilje, man herovre havde for faderen, blev måske ført med over på sønnen. Just nogen ulempe for hellig Niels-kulten har dette næppe været.

Konklusion

Udgjorde kong Knud Magnussøn virkelig Roskildes glørværdige kongemartyr? Svaret må nærmest være både-og. Udviklingen i synet på Knud Magnussøn i Danmark under

1100- og 1200-tallet afspejler sig formentlig i selve kildesituationen: på den ene side omtales helgenryet af Svend Aggesøns 1100-tals krønike samt af hele 4 udenlandske kilder. På den anden side er der øredøvende tavshed om helgenryet i samtlige andre senere kilder.

Drabet under blodgildet afstedkom åbenbart den spirende udvikling af en martyrhelgenkult med geografisk centrum i Roskilde. Ved Roskilde stift og domkapitel var man sikkert også vældigt interesserede i, at staden nu kunne få sin egen kongehelgen. På kort sigt i de første år efter drabet i 1157 tyder meget derfor på, at nogle faktisk betragter Knud Magnussøn som Roskildes glørværdige kongemartyr. Hvorvidt helgenryet især knyttede sig til særlige grupper, fraktioner eller dele af lokalbefolkningen, ved vi for lidt om. Men helgenkulten omkring Knud Magnussøn har i årene efter 1157 nok haft en markant placering i samtidens stridbare politiske og kirkepolitiske landskab i Danmark under anden halvdel af 1100-tallet.

Det er sandsynligvis en sådan tidligt spirende helgenkult over Knud Magnussøn, som afspejler sig i Svend Aggesøns krønike, der tydeligt betragter denne konge som Roskildes martyrhelgen. Synsvinklen indlejrede sig nok også i en nu tabt dansk årbog omtrent samtidigt med, at krøniken blev affattet. Fra den tabte danske årbog nåede helgenryet tillige ind i et par senere og endnu bevarede svenske årbøger. Stadig ved Valdemar Sejrs hof i første halvdel af 1200-tallet kunne man sikkert finde et eller flere ældre håndskrifter, hvis uidentificerede tekster fortsat rummede denne martyrtadition om kong Knud Magnussøn. For det er snarest på denne måde, at helgentraditionen siden hen også nåede op til Island og Norge, hvor den fandt plads både i den berømte Knytlingesaga og i en langt mindre kendt kongeoersigt. Nu om dage udgør Svend Aggesøns krønike det eneste bevarede vidnesbyrd om helgentraditionen i danskforfattet kildemateriale.

Knud den Helliges skelet var omviklet af dette røde ørnetæppe af silke. Dette tæppe er tydeligvis af byzantinsk oprindelse. Knuds enke Edel blev gift med en hertug fra Syditalien og sendte store gaver til Knuds gravsted.

For måske har Knud Magnussøn-kultens stærkeste tid reelt kun været de første år efter mordet i 1157 og frem til, at Valdemar den Stores fader, Knud Lavard, blev officielt pave-
ligt helgenkåret i 1169/1170. Hvis det kritiske skifte for Knud Magnussøns gryende helgenkult lå netop her, så er allerede Svend Aggesøns krønike fra 1180'erne måske i virkeligheden et sent udtryk for den. Da Svend Aggesøn skrev om kulten, befandt den sig nok omtrent ved slutningen af sin aktive eksistensfase, eller måske var den ligefrem helt på vej ud. For ved midten af 1200-tallet må helgenryet for længst være døet ud i Danmark. Kultens kortvarige levetid er formentligt hovedårsagen til, at man aldrig nåede at udfærdige skriftlige helgentekster over Knud Magnussøn. Når helgenryet alligevel omtales af hele 4 udenlandske kilder, selv efter helgenkultens faktiske uddøen, skyldes det, at alle 4 formentligt har rod i danske 1100-tals tekster.

På mellemlangt og længere sigt blev den kortlivede helgenkult derfor næppe til stort andet end blot end krusning på tidens flod. Ikke blot ophørte man med at dyrke ham som helgen, men hans tidligt spirende martyrkult faldt efterhånden hen i en glemsel så stor, at helgenryet kun blev videregivet til eftertiden som aftegninger i sandet i nogle ganske få kilder.

Hovedforklaringen på denne udvikling er sikkert tosidig. Dels må man finde den ved at forstå nogle større strukturer på et mere overordnet plan, såsom virkemekanismerne i middelalderens helgendyrkelse, og dels skal man nok også finde den på et mere lokalt dansk plan. Sidstnævnte gælder ikke mindst i samspillet med den samtidige helgendyrkelse af Valdemar den Stores fader Knud Lavard og i den politisk-geografiske forståelse af datidens Sjælland vs. Jylland.

Gled opfattelsen af Knud Magnussøn som helgen således ud i sandet, opnåede hans efterslægt i nogen grad oprejsning, da man senere på Århus-egnen begyndte at dyrke kong Knuds søn, hellig Niels, som byens blivende lokalhelgenskikkelse. Måske har faderens kortvarige helgenry ligefrem haft en vis positiv indvirkning på den åbenbart tidlige popularitet og markante gennemslagskraft, som hellig Niels-kulten fik lokalt. Noget af den velvilje, herunder også helgenforståelse, man i sin tid tildelte hans fader, kan måske være gået i arv til synet på hans søn.

Således fik også Knud Magnussøn til sidst sit eget lille helgendynasti efter samme model som Knud den Hellige: efter mordet i 1086 blev Knud den Hellige officielt helgenkåret, og hans søn Karl den Gode endte i Flandern, hvor han

Altartavle med afbildning af Knud den Hellige på et sidealter i kirken Santa Maria in Traspontina i Via della Conciliazione, pragtvejen mellem Engelsborg og Peterskirken i Rom. Kirken er fra det 16. århundrede, altartavlen malet af i 1686 af Daniel Seiter. Så langt kom Knud den Helliges ry altså også efter reformationen. Der er i kirken en lille tavle, som fortæller, at kong Christian d. 10. og dronning Aleksandrine besøgte kirken og kapellet i 1920. Foto: Ingeborg Clausen

senere selv blev myrdet, og efterfølgende blev også han helgendyrket. Knud Magnussøns lille helgendynasti forblev blot langt mere uofficielt, samt langt mindre udbredt og formelt anerkendt, ligesom det blev langt mindre eksponeret både i det samtidige og det bevarede kildemateriale. Helgenkulten over Knud Magnussøn blev kortvarig ligesom cirklerne i havet, når man har kastet en sten, men den efterlod sig dog enkelte varige spor.

Appendiks

De svenske årbøger, Knud Magnussøn og betydningen for dansk annalistik

De to svenske årbogsomtaler af Knud Magnussøn ligger ekstremt tæt op ad hinanden:

Årbog nr. 1: "*MCLVI: Obiit beatus kanutus rex et martyr roskildensis*".

Årbog nr. 2: "*MCLVI: Obiit beatus kanutus Rex et Martir Roskildis*".⁵³

De minimale variationer er uden betydning for forståelsen af indholdet. Derfor bliver det tydeligt, at der må være tekstligt slægtskab. De kan begge gå tilbage til en fælles, bagvedliggende kilde, hvad der måske er mest sandsynligt,⁵⁴ eller den ene notits kan være skrevet af efter den anden. Men selvsagt kan begge årbøger umuligt være skrevet af efter hinanden, og derfor må mindst den ene af de to notitser nødvendigvis gå tilbage til en tredje form for kilde uanset karakteren af dette slægtskab.⁵⁵

Eftersom Knud Magnussøns helgenry må være gået i glemmebogen fra 1200-tallet, kan man hurtigt udelukke muligheden af mundtlige kilder til dette emne. Imidlertid kan man relativt hurtigt komme på sporet af præcis, hvilken type kilde, der så må ligge bag de to svenske årbogsnotitser.

For det er yderst påfaldende, at begge svenske årbøger fejlagtigt placerer begivenheden i 1156 i stedet for i 1157, som er det rette årstal. I sig selv er fejlen ikke bemærkelsesværdig. Under håndskriftæraen kunne den slags fejl let opstå, og årbøger er generelt fulde af sådanne små unøjagtigheder. Men 2 andre forhold er derimod bemærkelsesværdige: dels rummer begge årbøger den samme fejl, og dels er 1156 i forvejen en særdeles udbredt fejldatering af begivenheden i de danske årbøger. Danske middelalderårbøger nærmest vælter sig i dødsnotitser over Knud Magnussøn, hvor man netop fejldaterer drabet til 1156.⁵⁶

Fejldateringen til 1156 bekræfter derfor mistanken om, at de svenske årbøgers notits om Knud Magnussøn sandsynligvis går tilbage til ældre dansk årbogsstof. Bevarede danske middelalderårbøger rummer masser af notitser om Knud Magnussøns død i 1156, men eftersom ingen helgennotits om Knud Magnussøn optræder i nogen bevaret dansk middelalderårbog, må der være tale om en nu desværre tabt årbog. Hvorvidt der kan have været et eller flere mellemlid i form af ældre svenske årbøger imellem disse 2 notitser og den tabte danske årsag er derfor mindre væsentligt i denne sammenhæng. For begge notitser har tydeligt oprindelse i dansk årbogsstof uanset, om der var mellemlid, eller den tabte danske årbog dannede umiddelbart forlæg.⁵⁷

Det er i forvejen kendt, at der har eksisteret nu tabt dansk årbogsstof fra 1100-/1200-tallet,⁵⁸ men de svenske Knudsno-

titser øger vor viden om dette årbogsstof, fordi Knudsnotitserne sandsynligvis både tillader at identificere eksistensen af en tabt dansk årbog og omtrentligt datere den samt måske endda forsøgsvist stedfæste den. Notitserne i de 2 svenske årbøger må således have rod i en nu tabt dansk årbog, der under året 1156 rummede en fejldateret dødsnotits over Knud Magnussøn, hvor man både nævnte hans død og ydermere omtalte ham som en hellig martyrkonge i Roskilde. En sådan omtale minder påfaldende meget om den opfattelse, som Svend Aggesøn lagde for dagen, da han beskrev ham som Knud af Roskilde. Så påfaldende er ligheden, at den i sig selv bliver et yderligere argument for, at man må finde de svenske notitsers oprindelse i dansk årbogsmateriale fra netop Svend Aggesøns periode. Denne tolkning bekræftes af, at også tavsheden blandt danske 1200-tals kilder tydeligt viser de svenske årbøgers helgennotitser hen til ældre dansk kildemateriale fra en tid før o.1200. Derfor må man sandsynligvis finde dateringen af den tabte danske årbog i årtierne efter 1157, men inden ca. 1200, mens Knud Magnussøns helgenkult endnu var aktuel.

Nærliggende kan en sådan dansk årbog måske have haft sin oprindelse ved Roskilde domkapitel, der må have haft betydelig interesse i at promovere Knud Magnussøn som helgen. Da bevisførelsen imidlertid er utilstrækkelig, må en sådan tanke naturligvis forblive spekulation. Men muligheden af en tabt Roskildeårbog som grundlag for helgennotitsen er nok værd at overveje seriøst. Det centrale argument er, at Knud Magnussøns helgenkult kun levede i så kort tid, at dens geografiske spredning må have været ret begrænset, hvorfor det er tvivlsomt, hvor mange andre steder i Danmark en helgennotits over ham realistisk set kunne være forfattet.

Vurdering af de svenske årbogsnotitser i forhold til de danske årbøger

Samlet set passer disse observationer som fod i hose med den hidtidige forskning af de svenske middelalderårbøger. Man har længe vidst, at den middelalderlige årbogsskrivning i Danmark var den ældste i Norden, og svensk forskning viser, at det var netop den danske annalistik, som førte de annalistiske traditioner fra det kontinentale Europa videre ud til det øvrige Norden.⁵⁹ Intet tyder reelt på, at der overhovedet fandtes årbogsskrivning i Sverige førend omkring eller efter lige midten af 1200-tallet.⁶⁰ Derfor er det højst usandsynligt, at notitserne om Knud Magnussøns helgenry

Efter mordet på den lokale adelsdame Margrethe ved Køge bugt opstod der rygter om mirakler, og hendes lig blev flyttet til Roskilde af biskop Absalon, og der blev opført og indrettet et helgenkapel i tilknytning til Vor Frue Kirke i Roskilde, dengang en nonne-klosterkirke. Valfarter og gaver hertil gjorde kirken og klostret rigt – og gavnede også Roskilde. Efter reformationen er kirken over flere omgang formindsket og ændret ret meget, og intet er bevaret af helgenkapellet. Foto: Henrik Denman

udgør selvstændigt svensk årbogsindhold, fordi den svenske annalistiks begyndelse falder så sent, at den er sammenfaldende med kildetavsheden i det danske materiale.

Herudover viser den svenske årbogsforskning faktisk, at *"den danske indflydelse på svensk annalistik er så omfattende, at man kan betragte den svenske annalistik som en aflægger af den danske."*⁶¹ Studerer man indholdet i de svenske årbøger frem til ca. 1250 viser en sammenligning dels, at betragtelige dele af indholdet i periodens danske årbøger senere også optræder i de svenske, og dels, at mængden af dansk stof i de svenske årbøger er uforholdsmæssigt høj i denne tidlige periode. Derfor bliver det tydeligt, at grundstammen i de svenske årbøgers tekstindhold for denne tidlige periode meget langt hen ad vejen simpelthen blot er kopierede notitser fra ældre danske årbøger. Med den svenske forsker Göte Paulsson, må man endvidere notere sig, at de svenske årbøger generelt slet ikke rummer noget svensk stof om begivenheder før 1160, og selv for perioden mellem 1160 og 1250 begrænser det egentlige svenske stof sig reelt til regentoplysninger om svenske konger og vigtige kirkelige begivenheder.⁶² Disse to typer af informationer udgør de typer af oplysninger, som svenske årbogsskribenter i senere tid stadig relativt nemt har kunnet finde i middelalderlige kongerækker og kalendarier.⁶³

Dette billede illustreres af, at den ældste svenske årbog reelt bare er en ældre dansk årbog, som formentligt er bragt til Sverige omkring 1254 via dominikanerordenen, hvorefter man herovre har videreført denne frem til 1263 samt yderligere indsat en række sekundære tilføjelser om svensk stof i årbogens ældre danske del.⁶⁴ Som eksemplet viser, virker det ikke urimeligt at karakterisere det svenske årbogsstof frem til ca. 1250 overvejende som dansk årbogsstof, der er blevet viderekopieret og/eller bearbejdet samt forsynet med tilføjelser om svensk stof.

Det er dette hovedbillede, man må tage med sig, når man vurderer de to svenske årbøger, som Knud Magnussøns helgenry optræder i, og begge disse årbøger giver kun anledning til at forstærke det overordnede indtryk. Den første af disse to årbøger er heldigt nok bevaret i sit originalmanuskript, der er et samlehandskrift på papir fra 1400-tallet.⁶⁵ Derfor kan man se, at notitsen om Knud Magnussøns helgenry utvivlsomt hører til årbogens oprindelige grundstamme af tekst og altså ikke udgør nogen sekundær tilføjelse,⁶⁶ hvilket jo giver fin mening, når den må være kopieret fra en ældre kilde med rod i noget dansk årbogsstof fra 2. halvdel

af 1100-tallet. Årbogen er formentligt skrevet omkring 1420 ved Strängnäs domkapitel, muligvis af dekanen Nils Birgersson (d. 1426), hvorefter der senere ved århundredets midte er blevet lavet en sekundær tilføjelse om begivenheder år 1430.⁶⁷ Den anden af de to årbøger, der omtaler Knud Magnussøns helgenry, er også bevaret i et samlehåndskrift på papir fra 1400-tallet.⁶⁸ I dens nuværende skikkelse er årbogen formentligt nedfældet i Vadstena kloster o.1430, men det er reelt kun notitserne efter o.1390, der synes at være udført i denne forbindelse, hvorimod årbogens ældre stof synes at være afskrevet efter ældre årbogsforlæg.⁶⁹ For begge årbøgers vedkommende synes den ældste del af stoffet kun at bekræfte rødderne i dansk annalistik. Samlet set peger de to Knudsnotitser i de svenske årbøger derfor på, hvorledes fremtidige studier af de svenske årbøger kan vise sig at være et særdeles vigtigt grundlag for, at man kan nå frem til en højere grad af afklaring end hidtil, hvad angår både udviklingen og de interne sammenhænge i tidlig dansk annalistik frem til midten af 1200-tallet.

I Vadstenaårbogen gør der sig endda et særligt forhold gældende, som i høj grad synes at bekræfte mistanken om, at Knud Magnussøns oprindelige danske helgenry fra 1100-tallet siden hen er gået i glemmebogen. Som nævnt optræder notitsen om Knud Magnussøn og år 1156 i den del af årbogen, der er afskrevet efter ældre årbogsstof. Efter at skriveren har nedfældet håndskriftets tekst engang omkring år 1430, har en ny skriverhånd indført en række sekundære tilføjelser og rettelser med en anden farve blæk, hvilket vel må være sket senere i 1400-tallet.⁷⁰ En af disse sekundære tekstrettelser er gået ud over notitsen om Knud Magnussøn og år 1156, hvor ordene "beatus" og "et martyr" er blevet streget over,⁷¹ hvilket må være ment som et forsøg på at slette dem for at tydeliggøre for læseren, at vedkommende ikke bør medlæse disse ord, når han eller hun læser notitsen. Denne tekstrettelse giver vel kun mening, hvis man tolker den således, at den gejstlige person, der udførte rettelsen, ikke var bekendt med, at Knud Magnussøn på vedkommendes egen tid nød noget som helst helgenry. For hvad denne sekundære skriverhånd jo netop gør, er, at den sletter alle de ord i notitsen, som signalerer, at Knud Magnussøn var hellig, således, at der kun tilbagebliver en ganske almindelig notits, som blot omtaler, at kong Knud døde i Roskilde dette år. Altså må Knud Magnussøns gamle helgenry fra 1100-tallet for længst være gået grundigt i glemmebogen, når vi kommer

op i 1400-tallet. Derved bliver tekstrettelsen indirekte også til en bekræftelse af, at notitsen om 1156 i dette håndskrift virkelig blot ér en viderekopieret og egentlig langt ældre notits: for indføjesen af denne tekstrettelse bekræfter jo, at helgensynsvinklen på Knud Magnussøn må udgøre en ældre tids synsvinkel, som faktisk var aldeles uaktuel, da man i den senere middelalder udførte afskriften.

Kilder

- Annales Danici Medii Ævi*, Ellen Jørgensen (udgiver), København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1920.
- Annales Suecici Medii Aevi*, Göte Paulsson (udgiver), CWK Gleerup Bokförlag, Lund, 1974.
- Danakonunga Sögur. Skjöldunga Saga. Knytlinga Saga. Ágrip af Sögu Danakonunga*, Bjarni Gudnason (udgiver), Reykjavik: HID Islenzka Fornritafélag, 1982.
- Danmarks Middelalderlige Annaler*, Erik Kroman (udgiver), København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1980.
- Danmarks Riges Breve*, 1. række, 2. bind (1053-1169), udarbejdet af C.A. Christensen, Gustav Hermansen og Herluf Nielsen, København: C.A. Reitzels Boghandel, 1975, paralleludgivelse: *Diplomatarium Danicum* 1. række, 2. bind (1053-1169).
- Danmarks Riges Breve*, 1. række, 3. bind (1170-1199), udarbejdet af C.A. Christensen og Herluf Nielsen, København: C.A. Reitzels Boghandel, 1977 paralleludgivelse: *Diplomatarium Danicum* 1. række, 3. bind (1170-1199).
- Danske Helgeners Levned, bd. I-II*, oversat af Hans Olrik, København: Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse, 1894, fotografisk genoptryk, Rosenkilde og Bagger, 1968.
- "En oldnorsk Saga om Danekongerne"*, udgivet af Gustav Storm, i: Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania, 1878, i Commission hos Jac. Dybwad, Christiania 1879, s.1-15 (nr. 6).
- Galbert of Bruges: The Murder, Betrayal, and Slaughter of the Glorious Charles, Count of Flanders*, translated and with an introduction by Jeff Rider, New Haven and London: Yale University Press, 2013.
- Gammeldanske Krøniker*, Marcus Lorenzen (udgiver), København: Samfund til Udgivelse af Gammel Nordisk Litteratur, 1887-1913.
- Helmold: Præsten Helmolds Slavekrønike*, oversat af P. Kierkegaard, København: Selskabet til historiske kildeskrifters overførelse på modersmålet, Karl Schönbergs Forlag 1881.
- Knytlinga Saga. The History of the Kings of Denmark*, translated by Herman Pálsson and Paul Edwards, Odense: Odense University Press, 1986.
- Liber Daticus Roskildensis. Roskilde Domkapitels Gavebog og Domkapitlets Anniversarieliste*, Alfred Otto S.J. (udgiver), København: Levin og Munksgaard, 1933.

- Lunde Domkapitels Gavebøger*, C. Weeke (udgiver), København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1884-1889, fotografisk genoptryk 1973.
- Necrologium Lundense. Lunds Domkyrkas Nekrologium*, Lauritz Weibull (udgiver), Lund: Lund Domkyrka, 1923.
- Roskildekrøniken*, oversat og kommenteret af Michael H. Gelting, 2. udgave, Højbjerg: Wormanium, 2002.
- Saxo: Saxos Danmarks Historie*, oversat af Peter Zeeberg, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Gads Forlag, 2000, hardbackudgave 2006.
- Scriptores Minores Historiæ Danicæ Medii Ævi*, M. Cl. Gertz (udgiver), København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, bd. I, 1917-1918, fotografisk genoptryk 1970.
- Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi*, Jakob Langebek (udgiver), tomus I, København 1772.
- Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi*, Jakob Langebek (udgiver), tomus II, København 1773.
- Scriptores Rerum Svecicarum Medii Aevi*, tomus 1, Erik Michael Fant (udgiver), Upsala: Zeipel et Palmblad, 1818.
- Sven Aggesøns Historiske Skrifter*, oversat af M.Cl.Gertz, København: Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse, 1916, fotografisk genoptryk, Rosenkilde og Bagger, 1967.

Litteratur

- Ahnlund, Nils: "Till frågan om den äldsta erikskulten i Sverige", i: *Historisk Tidskrift*, andra följden, elfte årgången, Stockholm, 1948, s. 297-320.
- Albeck, Gustav: *Knytlinga. Sagaerne om Danmarks Konger. Studier i ældre nordisk Litteratur*, København: Nyt Nordisk Forlag, 1946.
- Antonsson, Haki: "Some observations on Martyrdom in Post-Conversion Scandinavia", i: *Saga-Book*, vol. XXVIII, London: Viking Society for Northern Research, University College London, 2004.
- Christensen, Karsten: *Om overleveringen af Sven Aggesøns værker*, København: Skrifter udgivet af det historiske institut ved Københavns Universitet, nr. 10, 1978.
- Clausen, Svend: "Helgen Under Fremmed Himmel", i *Siden Saxo*, nr. 2, 2009, s. 14-25.
- Clausen, Svend: "Baserer de såkaldte Bartholinannaler sig på danske middelalderlige årbøger?", i *Fund og Forskning*, bd. 60, 2021, s. 57-68.
- Clausen, Svend: "Dateringen af den yngre tekst om hellig Niels af Århus", *Historisk Tidsskrift*, 21. række, 2. bind, hæfte 2, 2023, s. 281-286.
- Clausen, Svend: "Sorøkongerækken: nyt lys på klosterets situation i kølvandet på branden i 1247, fra en hidtil ukendt kilde", i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* [under forventet udgivelse i 2024].
- Clausen, Svend: "They Travelled Together from France: Cistercian Sources

- from Medieval Denmark" [kommende].
- Ellis-Nilsson, Sara E.: *Creating Holy People and Places on the Periphery. A Study of the Emergence of Cults of Native Saints in the Ecclesiastical Provinces of Lund and Uppsala from the Eleventh to the Thirteenth Centuries*, Göteborg: University of Gothenburg, 2015.
- Engberg, Nils: "Knud 3. Magnussen", i: *Danske Kongegrave*, bd. I, Karin Kryger (red.), København: Museum Tusculanums Forlag, 249-251, 2014.
- Gad, Tue: *Legenden i Dansk Middelalder*, København: Dansk Videnskabs Forlag 1961.
- Gelting, Michael H.: "Uløste opgaver. Adam af Bremen, Saxo Grammaticus og Knytlinga Saga", *Scandia*, bd. 77, nr. 2, 2011, s. 126-143.
- Gelting, Michael H.: "Chronicon Roskildense", i: *Medieval Nordic Literature in Latin*, red. Stephan Borgehammar, Karsten Friis-Jensen, Lars Boje Mortensen, Åslaug Ommundsen, 2012, på https://wiki.app.uib.no/medieval/index.php?title=Chronicon_Roskildense (benyttet 9.1.2024) [Gelting 2012A].
- Gelting, Michael H.: "Saxo Grammaticus in the Archives", i: *The Creation of Medieval Northern Europe: Christianisation, Social Transformations, and Historiography. Essays in Honour Of Sverre Bagge*, red. Leidulf Melve and Sigbjørn Sønnesyn, Oslo: Dreyer, 322-345, 2012 [Gelting 2012B].
- Gelting, Michael H.: "Danish Society from the early 12th to the mid-13th Century: the era of the golden altars and crucifixes, i: *Visions of Heaven and Earth. Romanesque Golden Altars and Crucifixes from Medieval Denmark*, red. Michael Andersen, Birgitte Bøggild Johannsen, Per Kristian Madsen og Frederik Thede Schmidt-Hansen [under udgivelse].
- Hermanson, Lars: *Släkt, Vänner och Makt. En Studie av elitens kultur i 1100-talets Danmark*, Göteborg: Avhandlingar från Historiska institutionen, Göteborgs Universitet, 24, 2000.
- Kjær, Lars: *Valdemar den Store. Borgerkrigens barn*, København: Gads Forlag, 2022.
- Kristensen, Anne K.G.: *Danmarks Ældste Annalistik. Studier over lundensisk Annalskrivning i 12. og 13. Århundrede*, København: Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag A/S, 1969.
- Madsen, Per Kristian og Jette Arneborg: "The Odyssey of a Saint – Lucius, a Roman papal saint and his Merits from AD 253 to 2016, i: *Ora Pro Nobis. Space, place and the Practice of Saints' Cults in Medieval and Early-Modern Scandinavia and Beyond*, red. Nils Holger Petersen, Mia Münster-Swendsen, Thomas Heebøll-Holm, Martin Wangsgaard Jürgensen, publications from the National Museum. Studies in Archaeology & History, vol. 27, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2019, s. 215-239".
- Malmros, Rikke: "Blodgildet i Roskilde historiografisk belyst. Knytlingesagas forhold til det tolvte århundredes danske historieskrivning", i *Scandia* 1979, bd. 45, nr. 1, 43-66.
- Münster-Swendsen, Mia: "Lost Chronicle or Elusive Informers? Some thoughts

- on the source of Ralph Niger's Reports from Twelfth-Century Denmark", i: *Historical and Intellectual Culture in the Long 12th Century: The Scandinavian Connection*, red. Mia Münster-Swendsen, Thomas K. Heebøll-Holm, Sigbjørn Olsen Sønnesyn, Durham, 2016, s. 189-210.
- Wallin, Curt: *Knutsgillena i det medeltida Sverige. Kring kulten av de nordiska helgonkungarna*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Historiskt Arkiv 16, Almqvist & Wiksell International Stockholm, 1975.
- Weibull, Curt: *Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks Hlstory från Sven Estridsens död till Knut VI*, København: J.L. Lybecker, 1915.

Noter

- 1 Jf. *Danmarks Riges Breve*, 1. række, 2. bind, nr. 104 (den latinske original samt argumentationen for brevets datering til 1151 kan findes i parallel-udgivelsen *Diplomatarium Danicum*). Tak til Per Kristian Madsen for at gennemlæse og kommentere på en tidlig udgave af artiklen. Også tak til redaktør Gorm Bruun Hansen for den store indsats med billedsiden af denne artikel.
- 2 *Necrologium Lundense*, s. 48, 86.
- 3 *Lunde Domkapitels Gavebøger*, s. 197.
- 4 Jf. gennemgang af: *Danmarks Middelalderlige Annaler, Annales Danici Medii Ævi, Scriptores Minores* bd. I s. 157-194.
- 5 *Saxo*, s. 597-654, Gelting 2012B.
- 6 *Roskildekrøniken* s. 34-36. Den eksisterende datering af Roskildekrønikens forlængelse tidsfæster den til mellem 1170 og 1241, jf. Gelting 2012A. Jeg er tilbøjelig til at tro, at der måske i virkeligheden ikke er tale om Roskildekrønikens forlængelse, men derimod om Roskildekrønikens forlængelser. Min antagelse skyldes den store stilistiske forskel internt i forlængelsens tekst: langt størstedelen af forlængelsen udgør en detaljeret gennemgang af borgerkrigsårene 1146-1157 og af Valdemar d. Stores regeringstid. I sammenligning virker den afsluttende sætning om Valdemars søn, Knud, og om Valdemar Sejrs regeringstid som en underligt påklistret vedhæftning, der står i kontrast til resten af teksten. Sætningen bliver pludseligt yderst kortfattet og er blottet for detaljer til trods for den lange periode, som den dækker. Derfor hælder jeg til, at Roskildekrønikens primære forlængelse nok er den store indledende hoveddel, som må være forfattet efter Valdemar den Stores død: idet den nævner, at Valdemar sad på tronen i 26 år, kan den først være forfattet efter hans død. Men den kan godt være affattet relativt kort tid efter. Den afsluttende sætning om Knud og Valdemar Sejr udgør snarere en sekundær, yderligere forlængelse, der sikkert først er kommet til årtier senere, mens Valdemar Sejr sad på tronen. Det bevarede middelalderhåndskrift af Roskildekrøniken afklarer næppe overvejelsen, bl.a. fordi et pergamentblad er gået tabt, og forlængelsens afslutning derfor mangler i dette håndskrift,

- jf. Gelting 2012A. At den afsluttende sætning kan være senere, er kortfattet også foreslået af Gertz (*Scriptores Minores*, bd. I, s.3).
- 7 *Danske Helgeners Levned*, bd. I, s. 145-146, 158-159.
- 8 Vedr. hellig Niels' død 1180: *Danmarks Middelalderlige Annaler* s. 167, 198, 229, 258, 308, 312, *Annales Danici Medii Ævi* s. 89, 195, 200, 206, *Scriptores Rerum Danicarum medii ævi* s. 339 (jf. Clausen 2021, s. 58-60, 66), *Danmarks Riges Breve/Diplomatarium Danicum*, 1. række, 3. bind, nr. 102.
- 9 "...Countess Adela, who, after she had lost her first husband, married the duke in Salerno. Her first husband, King Knut of Denmark, betrayed by his own people, murdered in a church, having died for Justice, now enjoys martyrdom with the saints.", Galbert of Bruges, s. 118.
- 10 *Danske Helgeners Levned*, bd. II, s. 296, 307-309, 311.
- 11 Helmold s. 215-219.
- 12 Ralph Nigers krønike jf. appendikset side 209-210 i Münster-Swendsen 2016. Skildringen i Nigers krønike, herunder også det formodede kildegrundlag bag den, har for nyligt været drøftet, jf. Münster-Swendsen 2016.
- 13 *Sven Aggesøn*, s. 82-83, sammenlign også med udgiverens note 1 på s. 86 i samme værk.
- 14 Tilnavnet Knud den Fromme er ikke hidtil kendt i dansk historieskrivning, men det optræder i den hidtil ukendte 1200-tals kilde, som jeg har døbt "Sorøkongerækken", og, som jeg er i færd med at udgive i min kommende bog: "They Travelled Together From France: Cistercian Sources from Medieval Denmark". Til trods for der således ikke findes nogen etableret tradition for brug af dette tilnavn, har jeg af 3 årsager alligevel valgt at benytte det i artiklen her: dels nedtoner man dermed forhåbentlig forvirringen omkring endnu en kongelig Knud i en artikel, hvor der allerede optræder tre andre med det samme navn, og dels undgår man derved den traditionelle nummereringsproblematik omkring de danske Knudskonger. Endeligt er der også allerede præcedens for brug af dette tilnavn på basis af min kommende kildeudgivelse, fordi det første gang er blevet benyttet på tryk af Gelting [under udgivelse], jf. s. 15, note 46.
- 15 Hverken den nøjagtigst mulige datering af Svend Aggesøns krønike eller dennes argumenter er af afgørende betydning her, hvorfor der må henvises til tidligere drøftelser af dette af bl.a. Gertz (*Sven Aggesøn*, s. XIV-XV) og Christensen 1978, s. 10-11.
- 16 *Sven Aggesøn*, s. 86 inkl. note 1.
- 17 F.eks. *Sven Aggesøn*, s. 77, se Christensen 1978, s. 9, for detaljer.
- 18 *Knytlinga Saga*, s. 157, *Danakonunga Sögur*, s. 288.
- 19 Se f.eks. Gelting 2011, s. 132-140.
- 20 Siden Gustav Albeck (1906-1995), litteraturhistoriker ved Aarhus Universitet, i 1946 udgav sin disputats, har der været gode grunde til at anse Saxo for at være en af Knytlingesagaens hovedkilder. Imidlertid

kompliceres dette tekstlige afhængighedsforhold særdeles meget af, at Knytlingesagaen tydeligvis også øser af forskelligt andet kildemateriale, som er uafhængigt af Saxo, sideløbende med dens brug af hans krønike, Albeck 1946, Gelting 2011, s. 132-140. Derfor kan man ikke affeje Knytlingesagaens kildeværdi generelt, men må overveje den meget nøje i hvert enkelt tilfælde. I gengivelsen af mordet på Knud Magnussøn er detaljerne i hvert fald ikke så åbenlyst ens, at Knytlingesagaen må betragtes som en kalkering af Saxos ældre krønike, *Knytlinga Saga*, s. 157, Saxo 14.18.4-14.18.7. Malmros 1979, s. 55-59, argumenterer for, at Knytlingesagaen til belysning af mordet må have benyttet en kilde, som var ældre end Saxos krønike, og, som Saxo også selv benyttede. Da det imidlertid kun er helgenryet, som er relevant her, må en drøftelse af sagaforfatterens kilder til mordet og blodgildet som helhed høre hjemme andetsteds.

- 21 Se Gelting 2011, s. 134, for den herskende tradition vedr. affattelsestidspunktet for Knytlingesagaen.
- 22 Jf. Gelting 2011, s. 134; gennemgangen af forskningens mening om Knytlingesagaens affattelse. Læser man slutsætningens stærkt rosende omtale af kong Valdemar i den nedennævnte kongeoversigt, ville det heller ikke forbavse, om der lå i det mindste indirekte tråde til kong Valdemars hof også bag affattelsen af denne, ligesom der gjorde ved udfærdigelsen af Knytlingesagaen (jf. *Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi*, bd. II, s. 431).
- 23 Vedr. Årbøger: Antonsson 2004, s. 87-88 (inkl. videre henvisning), Albeck 1946 (generelt jf. henvisninger s. 351 samt ikke mindst s. 237-252), Vedr. Svend Aggesøn: Albeck 1946 jf. sidehenvisninger s. 352.
- 24 *Danmarks Middelalderlige Annaler*, s. 75-79 (Annales Valdemarii).
- 25 Men Knytlingesagaen har ikke nødvendigvis udgjort det tidligste grundlag for den islandske viden om Knud Magnussøns helgenry. Har man indsamlet kildemateriale ved kong Valdemar Sejrs hof, er det nærliggende, at man kan have taget egentlige afskrifter af visse ting, herunder måske af den tabte årbog. Sådanne afskrifter kan meget vel være taget med til Island siden. Det er i hvert fald påvist, at dele af det kendte islandske årbogsstof har rod i danske årbøger, jf. *En oldnorsk Saga om Danekongerne*, s. 14. En sådan afskrift kan godt have dannet mellemlid mellem den danske årbog og selve Knytlingesagaen.
- 26 *Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi*, bd. II, s. 431, jf. også Ahnlund 1948 s. 306, Wallin 1975 s. 137.
- 27 Albeck 1946, s. 22-25, 232 note 172, 309 note 332, Ellen Jørgensen i *Annales Danici Medii Ævi*, s. 37. Udfordringer af denne tolkning er dels, at en nøjere afklaring af de to kilders omtrentlige dateringer kan have betydning. En formentligt ukomplet gennemgang af den dateringstradition, der omgiver kongekrøniken, tæller dateringsforsøg af i hvert fald af Jacob Langebek og Gustav Storm (se *En oldnorsk Saga om*

Danekongerne, s. 11-15, sammenlign med Albeck 1946, s. 22-25). En anden udfordring er, at det er påvist sprogligt, at kongeoversigten også benytter dansk kildemateriale, som må være kommet forfatteren i hænde direkte fra Danmark uden, at det har været igennem nogen islandsk bearbejdning forinden (*En oldnorsk Saga om Danekongerne*, s. 12-14). Derfor klinger både Knytlingesagaen og kongeoversigten af, at begge kilder selvstændigt har udnyttet dansk årbogsstof (Vedr. kongeoversigten: se Albeck 1946, s. 24 note 7, *En oldnorsk Saga om Danekongerne*, fodnoterne og s. 13-14, vedr. Knytlingesagaen: *Danakonunga Sögur*, s. LXXI-CLXXXVII, vedr. begge kilder endvidere: Weibull 1915, fodnote 2, s. 179-180). Dette gør det usikkert, hvorvidt den fælles omtale af helgenryet skyldes, at den ene kilde bygger på den anden, eller om de måske begge har benyttet den samme tabte, danske årbog. Det er nemlig også påvist, at i hvert fald noget af det danske årbogsstof, som forfatteren til kongeoversigten har benyttet, må være en nu ukendt årbogsudgave, og spørgsmålet bliver derfor, om det blot har været en nu ukendt bearbejdning af noget kendt årbogsstof (*En oldnorsk Saga om Danekongerne*, s. 13-15), eller, om det har været en egentlig tabt årbog. Man må altså afklare, hvorvidt kongeoversigtens omtale af Knud Magnussøns helgenry virkelig stammer fra Knytlingesagaen, som man har ment, (Albeck 1946, s. 22-25 jf. s. 23 note 2, Ellen Jørgensen i *Annales Danici Medii Aevi*, s. 37) eller om den kan være tilgået direkte fra noget årbogsstof.

- 28 Sammenlign *Knytlinga Saga*, s. 157, og *En oldnorsk Saga om Danekongerne*, s. 9. Denne konklusion kan selvsagt kun baseres på en sammenligning med de svenske årbøger, men man må formode, at formuleringerne i disse minder særdeles meget om indholdet i den tabte danske årbog, som kan påvises at være deres forlæg.
- 29 *Danmarks Middelalderlige Annaler*, s. 302.
- 30 *Liber Daticus Roskildensis*, s. 34.
- 31 *Danmarks Middelalderlige Annaler*, s. 304.
- 32 Tak til filolog Christian Troelsgård for en drøftelse af brugen af dette spørgsmål vedr. brugen af ordet "beatus".
- 33 Omtale nr. 1: "MCLVI: Obiit beatus kanutus rex et martyr roskildensis" (*Scriptores Rerum Svecicarum Medii Aevi*, tomus 1, 1818, Chronologia ab Anno 266 ad 1430, s. 23). Omtale nr. 2: "MCLVI: Obiit beatus kanutus Rex et Martir Roskildis" (*Scriptores Rerum Svecicarum Medii Aevi*, tomus 1, 1818, Chronologia Vetusta ab anno 880 ad annum 1430, s. 61). Jeg blev oprindeligt opmærksom på disse to årbogsnotitser via en forbigående omtale i en anden sammenhæng i Ellis-Nilsson 2015, note 807, s. 227.
- 34 Se f.eks. Kristensen 1969, s. 45-60, 62-65, 68, 75-82, 84-85, 91, 96, 101, 112, 116, 118, Clausen 2021, s. 65-67.
- 35 Wallin 1975, s. 10, 137, Ahnlund 1948, s. 306.

- 36 Svensk forskning har ment, at de svenske årbogsnotitser afspejler, at Knud Magnussøns helgendyrkelse spredte sig til Sverige. Muligheden foreligger, men bevismaterialet virker af flere grunde problematisk. Dette skyldes bl.a. 2 forhold, der er påpeget i denne artikel. Dels tager udeladelsen i hellig Niels-teksterne luften ud af tanken om nogen eksisterende dansk kult ved 1200-tallets midte, og dels er de svenske årbogsnotitser tydeligvis blot viderekopierede danske årbogsnotitser. Derved bliver det meget usikkert, om man faktisk kan bruge disse to helgennotitser til at påvise eksistensen af en svensk Knud Magnussøn-kult, og tager man disse to notitser ud af ligningen, findes der intet sikkert kildemateriale, som støtter eksistensen af en sådan kult. Derudover er debatten om Knud Magnussøn og Sverige i sin helhed dog for omfattende til at finde plads i denne artikel. Vedr. de svenske drøftelser i øvrigt, se f.eks. Wallin 1975 s. 32-33, 78-84, 137-140, 151-152, Ahnlund 1948, især s. 319-320, samt yderligere henvisninger jf. Ellis 2015 note 807.
- 37 Det bevarede tekstmateriale om hellig Niels er tydeligvis sammensat af materiale fra flere forskellige tidspunkter, men Knud Magnussøn omtales både i den ældre helgentekst fra 1250'erne og også i den yngre helgentekst fra 1300-tallet, jf. *Danske Helgeners Levned*, bd. II, s. 296, 311.
- 38 Clausen 2023.
- 39 Som det fremgår af appendikset, finder man også i Vadstenaårbogen et argument, som i høj grad bidrager til at vise denne udvikling på en ret konkret måde.
- 40 Se Ahnlunds forslag til, hvordan den danske folkevisen om blodgildet, der blev nedskrevet i renæssancen, måske kan have lydt oprindeligt, jf. Ahnlund 1948 note 5, s. 306. Det har endvidere været drøftet, hvorvidt visen om blodgildet kan have været blandt Knyttingsagaens kilder, Albeck 1946, s. 222-227, 228-236, 309 note 332. I denne drøftelse må man naturligvis holde sig for øje, at det ikke nødvendigvis behøver at være den konkrete folkevisen, men det vel også kan være den tradition, som folkevisen udtrykker, der danner fællesgods mellem visen og sagaen. Således er det f.eks. blevet overvejet, hvorvidt visen har haft klangbund i Svend Aggesøns værk eller i den dertil forbundne tradition (se henvisning jf. Albeck 1946 note 153, s. 223).
- 41 Sammenlign f.eks. med diskussionerne i Clausen 2009 (ikke mindst s. 24-25).
- 42 Inspireret af Ahnlund 1948 s. 308, selvom han egentlig ikke siger dette.
- 43 Det er sagt, at kulten fra begyndelsen kun blev dyrket halvhjertet (Malmros 1979), og, at den havde svært ved at slå an (Engberg 2014). Begge dele kan være sandt, ikke mindst grundet dens hjemsted på Sjælland, som var langt fra Knud Magnussøns gamle jyske kongerområde. Men en fuldstændig fiasko kan kulten omvendt næppe have været. For var kulten aldeles uden klangbund, er det vel tvivlsomt, om disse kilder til den overhovedet ville eksistere.

- 44 Se f.eks. *Saxo*, 14. bog, kapitel 54, 1. afsnit ff. Det nyeste studie af Valdemar den Stores regeringstid finder man i Kjær 2022.
- 45 Engberg 2014, s. 250, men pointen drøftes også andetsteds jf. f.eks. Antonsson 2004, s.75.
- 46 Antonsson 2004, s. 74, 78.
- 47 Knud Magnussøns grav er af uvisse årsager ikke bevaret, og stedet for den er heller ikke kendt. Men man må give Engberg ret, når han argumenterer for, at han sandsynligvis er blevet gravlagt i en kirke i Roskilde. Hans forslag om, at Knud Magnussøn sandsynligvis blev gravlagt i forgængerens for den nuværende Roskilde Domkirke giver god mening, jf. Engberg 2014, s. 249-251. Var Knud Magnussøn virkeligt begravet i domkirken, kan det måske også være kommet hans kult til ulempe i længden, at han var oppe imod den allerede veletablerede St. Lucius-kult, og der kan måske have været dele af den lokale gejstlighed, som har foretrukket at blive ved med at satse på hans kult i stedet for på en nyetableret helgenkult, der endnu var i sin vorden, tak til Per Kristian Madsen for at foreslå denne pointe, om St. Lucius-kulten i øvrigt: se Madsen og Arneborg 2019.
- 48 Af bl.a. denne årsag er jeg heller ikke overbevist af Ahnlunds skarpt udtalte tese om, at Roskildeskirken blev direkte modstandere af kulten, og at, de medvirkede til at slå kulten ned, jf. Ahnlund 1948, s. 306, 310-311.
- 49 Engberg 2014, s. 250. Jeg er derfor heller ikke overbevist af Wallins stærke afvisning af Valdemars interesse i Knud Magnussøns kult, jf. Wallin 1975, s. 140.
- 50 Hermanson 2000, s. 193-194.
- 51 Engberg 2014, s. 250-251.
- 52 Malmros 1979, s. 60, Engberg 2014, s. 251.
- 53 Jf. henvisningerne i ovenstående note.
- 54 Ahnlund 1948 s. 310 støtter også denne mulighed.
- 55 Derfor anser jeg den nærmere drøftelse af karakteren af dette slægtskab imellem de svenske årbøger for at falde udenfor rammerne af indeværende artikel, fordi konklusionen altså peger tilbage på en anden ældre kilde – uanset karakteren af slægtskabet imellem de 2 årbøger indbyrdes.
- 56 Clausen 2021, s. 63-64.
- 57 At drøfte hvorvidt, der kan have været et, flere eller ingen mellemlid imellem de svenske årbøger og en sådan tabt dansk årbog falder således udenfor rammerne af denne artikel.
- 58 Se f.eks. Kristensen 1969, s. 45-60, 62-65, 68, 75-82, 84-85, 91, 96, 101, 112, 116, 118, Clausen 2021, s. 65-67.
- 59 *Annales Suecici Medii Aevi*, s. 4. Tak til arkivar Christian Lovén for en henvisning til dette værk.
- 60 *Annales Suecici Medii Aevi*, s. 4, 20-35, 235-238.
- 61 *Annales Suecici Medii Aevi*, s. 235 (citater er oversat fra svensk af forfatteren).

- 62 *Annales Suecici Medii Aevi*, s. 236.
- 63 *Annales Suecici Medii Aevi*, s. 236.
- 64 *Annales Suecici Medii Aevi*, s. 20-35, sammenlign med *Annales Danici Medii Aevi* s. 20-21, 130-131, *Danmarks Middelalderlige Annaler* s. 12-15.
- 65 *Annales Suecici Medii Aevi*, s. 6, 63-65, jf. *Scriptores Rerum Svecicarum Medii Aevi*, tomus 1, 1818, *Chronologia ab Anno 266 ad 1430*, s. 23.
- 66 *Annales Suecici Medii Aevi*, s. 74.
- 67 *Annales Suecici Medii Aevi*, s. 64-67, 82.
- 68 *Annales Suecici Medii Aevi*, s. 83-84, jf. *Scriptores Rerum Svecicarum Medii Aevi*, tomus 1, 1818, *Chronologia Vetusta ab anno 880 ad annum 1430*, s. 61. Årbogens begyndelsesår er uoversensstemmende i de to kildeudgaver (916 hos Paulsson 1974, 880 hos Fant 1818), hvilket dog ikke skal forvirre læseren bort fra det, at der utvivlsomt er tale om den selvsamme årbog (jf. *Annales Suecici Medii Aevi*, s. 83, note 1). At forklare uoverensstemmelsen må ligge hinsides formålet med indeværende artikel (se *Annales Suecici Medii Aevi*, s. 83-99, 293).
- 69 *Annales Suecici Medii Aevi*, s. 99.
- 70 *Annales Suecici Medii Aevi*, s. 85.
- 71 *Annales Suecici Medii Aevi*, s. 85.